

ІВ. ФРАНКО :	
Притча про терен	1
ЛІСАК ТАМАРЕНКО :	
Дівчина-загадка	4
АНДРІЙ ВЕРЕТЕЛЬНИК :	
Денис Браташ	11
ПАВЛО БАРВІНСЬКИЙ :	
Американці	22
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ :	
З ласки родини (далі буде)	44
ФРАНК НОРРІС :	
Вир	75

Реферат Комісії у справі
знесення заборон укра-
їнського друкованого
слова (кінець) 1

До характеристики сучасного
стану нашого театру:
I. Спростоване д. Ми-
хайла Губчака 18
II. З листу д. Степана
Махницького 24
III. Уваги д. Ст. Чар-
нецького 25

О. ВИШНЕВСЬКИЙ:
На переломі (далі буде) 32

В. ЛЬВІВСЬКИЙ:
Нові книжки (кінець) . 53

ІВАН ФРАНКО:
Дещо про нашу пресу 62

М. ЗУБРИЦЬКИЙ:
Становище руської жур-
налістики супротив на-
укової роботи в „Наук.
Товаристві ім. Шев-
ченка“ 71

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО:
Фрідріх Шілер 82

М. ГРУШЕВСЬКИЙ:
Не даймо ся! 90

Хроніка і бібліографія . . 94

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXI.
КНИЖКА VII. ЗА ЛИПЕНЬ.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXI.

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського

Реферат

Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова.

Розвиток літературної мови йде очевидно рівнобіжно з розвитком самої літератури. Багато великоруських публіцистів кляло питань, чи потрібна загалом українська література? Інші бажали обмежити обсяг розширення тої літератури певними означеними рамками: признавано природним писати по українськи вірші та оповідання з народнього життя; вважано відповідним збирати народні пісні і казки; в кінці призначувано для української мови навіть цілу царину красної літератури. Але переходити поза ту царину заборонювано їй, заборонювали публіцисти у слід за правительственными розпорядженнями, в інтересах власне великоруської літератури. Відповідь на пuste врештою питань, чи потрібна загалом українська література, дало само життя: ви бачили широкий розвиток тої літератури навіть у періоді до шісдесятих років, т. є. до того часу, коли реформи Олександра II відродили великоруський народ у нових формах побуту, і переконали ся при тім, що діячами тої літератури були люди різних суспільних верств, різних поглядів і різного вихованя. Українська література задовольяла очевидно своїм повстанем назрілі потреби і в повстаню її не мала зовсім участі ані політична інтрига, ані нездорова тенденція. Нехайже-ж означені нами висше факти з початкової історії української літератури відповідять на питань, що повстає в нас наслідком постійних тверджень деяких публіцистів: чи можна в самій річї обмежити обсяг уживаня літературної мови сими або тими границями? Котля-

ревський, що взяв ся за рідну мову для витвореня особливого епічного твору, звернув ся до неї і в „Оді до князя Куракина“. Квітка-Основяненко, що писав оповіданя з українського побуту, здецидував ся заговорити по українськи і про серйозніші справи в „Листах до любезних земляків“. Максимович записує зразу українські пісні, а опісля переводить на українську мову Слово о полку Игоря, а два роки опісля видає переклад Псалмів. О. Гречулевич друкує в українській мові свої проповіді, а також „Катехетичні бесіди на символ віри“ і Отче наш. Чи ж можна задержати зароджену думку, думку, оживлену понадто рідною мовою? Що затримає її на народніх жартах і віршах, що перешкодить їй втілитися в нових формах поезії, проникнути в роман і розвідку, перенести ся в минувшину рідного народа, постарати ся про його будуччину, перейти в кінці в царину віри і з'осередкувати ся на перекладі сьв. Письма або уложеню книжок для духовно-морального читаня? Ні, творча думка не може бути спинена штучними перешкодами. За те всякі штучні перешкоди дадуть їй усе фальшивий, тенденційний напрям: наведені висше факти показали, як загнано широкий і свобідний потік української творчої думки в вузкі рамки політичної партії, утвореної в Галичині, що зміцнювала свої ряди, оживляла свою діяльність емігрантами з нашої України — партії могутньої і популярної власне тому, що вона стереже свобідного розвитку української літературної мови. Обмежуючі закони 1863 і 1876 р. були введені, можна припускати, в інтересах великоруської літературної мови. Та не тих заходів вимагає та мова й її література для свого розширення і законного впливу на суспільне житє. Названі закони виймили з під впливу великоруської літератури значну часть української літератури, яка наслідком заборони ввозу книг не могла навіть бути предметом оговореня в великоруській пресі. Ті закони порвали ту братню звязь, яка завязувала ся в ріжних збірниках і періодичних виданях між великоруською і українською літературою. Вони перервали між ними і братнє супірництво, розділивши їх остаточно і усунувши той спільний ґрунт, на яким природним способом означили би ся взаїмні відносини між обома літературами. Ми бачили в кінці, що ті закони причинили ся до штучного зросту української літератури в Галичині, бо там, у Львові й Чернівцях, їй прийшлось відповідати від разу на всі ріжнородні вимоги житя: українська мова стала мовою просьвіти і політики, науки і літе-

ратури. Правда, і там стрітила ся вона з великоруською літературою, піддержуваною старою галицькою партією, але ворожнеча, що заступила місце попереднього братаня в Росії, перенесла ся й сюди, і мова — з разу одна лише мова — стала жерелом непримиримої ворожнечі між двома половинами галицької інтелігенції. Моральної страти, нанесеної великоруській народности й її літературі відналою, або радше відколопою від неї українською літературою, не нагородить піддержка, оказувана Росією деяким періодичним виданням съвятоюрської партії.

Закони 1863 і 1876 року стали початком і жерелом тяжких проб для великоруської літературної мови в Галичині, бо вироста поруч із нею українська література уривала з кожним роком із під її ніг ґрунт і то тим лекше й успішнійше, що ту народню літературу підтримувало австрійське правительство, настроєне ворожо супроти старої галицької партії. Перекинувши українську літературу в заграничну Русь, ми перервали братнє супірництво її в Росії з великоруською літературою; та разом із тим ми скомпромітували великоруські, а навіть і „общеруські“ інтереси в Галичині, бо викликали проти них штучну коаліцію місцевих українських і польських інтересів. Великоруські інтереси витримали би успішно супірництво з українськими в Росії; та в Галичині не спасе їх ніщо, коли сама Галичина стане ареною того супірництва, що перейшло в братовбійчу ворожнечу.

Публіцисти, ворожі самостійности української літератури, підносять іще один аргумент, не позбавлений практичного значіння. Зазначаючи окремішности в народній мові губерній, заселених Українцями, вони запитують: Де єдність тої мови, що витворить ту літературу? Чи не розпаде ся та література на ряд дрібних провінціяльних літератур на місцевих жаргонах? В тих побоюваннях ми готові добачувати журу про розцвіт будучої української літератури. Та вона не потрібує таких піклувань, їй потрібна передо всім свобода: свободний розвиток у ліпшій разі виробить одну спільну літературну мову для всіх Українців, у гіршій — Українці, не зрозумівши своєї духової єдности, запропащать свою літературу в безплідних незгодах і розладах. Так само ми глядимо і на питанє про українську правопись: коли жите витворить єдність української мови й літератури, то воно витворить єдність і в письмі.

Коли-ж закони 1863 і 1876 р. не відповідають інтересам великоруської народности і великоруської літератури, то може

вони корисні для інтересів російської держави? Ми бачили власне, що проти української літератури підношено в різні хвилі, починаючи при тім від 1861 року, дуже тяжкі обвинувачення. Правда, ті обвинувачення відносили ся до „невеличкого кружка людей“, охрещених назвою українофілів: зразу докоряли їм, що вони знаходяться в руках політичних інтригантів і служать покірним оружем заклятих ворогів своєї України, т. є. польських агітаторів; говорили, що діяльність українофілів помагає як не мож ліпше намірам польських фанатиків, що поставили питанє про істнуванє „руського“ народа і очікують із задоволенєм розкладу у власнім нутрі того народа; доказували, що українофільство йде „паралельно со всіми другими отрицательными направленнями, которые вдругь овладѣли нашею литературой, нашею молодежью, нашимъ прогрессивнымъ чиновничествомъ и разными бродячими элементами нашего общества“. Головною вимогою українофілів був одначе не здогадний їх союз із тими уснними напрямками, але явний намір їх видавати книги „на новосочиненномъ малороссійскомъ языкѣ“, ширити українську грамотність, заводити українські школи, вкорінювати науку про якісь дві руські народности і дві руські мови. За всім тим усе яснійше зарисовував ся привид сепаратизму, замір роз'єдинити єдину і неподільну руську народність. Обвинувачення в таких намірах засновували ся на неозначених даних: правда, між представителями українофільства допускано істнуванє таких діячів, „которые совершенно чужды какой бы то ни было политической цѣли и руководятся чувствомъ патриотизма“, але разом із ними, — так твердили добровільні обвинуватці — „въ предпріятіи создать особую малорусскую литературу и ввести въ народныя школы южнаго края преподаваніе на малорусскомъ нарѣччіи принимаютъ живое участіе такіе малорусскіе патриоты, которые не ограничиваются мыслью создать свою особую литературу, но простирають вилы и на политическую отдѣльность Малой Россіи отъ общаго отечества“. Ноки розходило ся про народність і мову, звивано до чуйности тільки саму суспільність; як же-ж зайшла справа про державну єдність, тоді признано конечною річю як найбільш рішуче вмішанє державної власти. Звідти відклики і до суспільности і до правительства. Наляканє польським повстанєм, хитрим сплетенєм політичної інтриги, що розкинула свої сні не лиш у самім полуднево-західнім краю, правительство послухало відклик, зверненого до нього. Воно постановило відо-

брати українофілам саме оруже пропаганди — можливість ширення української грамотности і видаваня українських книжок. Такий сенс цензурного розпорядження 1863 року, зверненого проти освітньої діяльности на українській мові: ним заборонювано видаване книжок духовно-морального змісту з одного, світських учебників — із другого боку. Замість повстати проти українських сепаратистів, коли б такі знайшли ся, замість звернути удари на політичну агітацію, шкідну для державної єдности, коли б та агітація дійсно показала ся, розпоряджене 1863 р. ударило на тих діячів, яким були чужі всякі політичні цілі і які „руководились чувством патріотизма“; для сепаратистів і політичних агітаторів витворював ся за те податний ґрунт. „Гоненія и преслѣдованія — писав Катков 1863 року з приводу українофільства — можуть изъ пустяковъ создать серьезное дѣло; гоненія и преслѣдованія, какъ свидѣтельствуеть опытъ всѣхъ вѣковъ, большею частію возбуждали жизнь и силу въ томъ, что само по себѣ не имѣло ни жизни, ни силы. Мы, стало-быть, не желаемъ — продовжає Катков — гоненій и преслѣдованій, вовсе не изъ уваженія къ фальшивому, не въ угоду, не въ пользу ему, а напротивъ въ ущербъ ему, чтобъ не придать ему большаго значенія и силы“. Побожаня московського публіциста справили ся: вже того самого 1863 р. Каткову доводиться зазначити, „что въ послѣднее время, благодаря усиліямъ нашихъ українофиловъ и настойчивымъ требованіямъ поляковъ, львовская газета „Слово“ начала отдаляться отъ общепринятаго русскаго языка въ сторону малорусскаго“; в 1867 р. Українці разом із галицькими патріотами засновують львівський журнал „Правда“, в 1868 р. повстає у Львові товариство „Просвіта“, в 1873 р. повстає у Львові за гроші доставлені з Росії „Товариство імени Шевченка“. Все те свідчить про значіне й силу українофільського руху. І лише по 1863 році можна признати за ним і силу і значіння.

За щож підпадала під обмеженя і переслїдуваня українська література? Чи за те, що поміж людьми, які брали участь у ширеню і твореню українських книжок, були такі, що мріяли про відділене України від Росії? Дати позитивну відповідь на се питанє було би дурницею; дати таку відповідь значило би допустити можливість обмежень і переслїдувань на нашу великоруську літературу в загалі, коли серед її діячів знайдуть ся зломисні люди, що мріяли би про розбите нашої державної єдности, що підривали

би своїми фальшивими науками основи суспільного ладу. Усміні напрями нашої політичної преси викликали репресивні заходи проти неї, але заходи ті, надаючи деякі органи преси, не розширювалися на цілу літературу в загалі, а преса протилежного напрямку навіть була підтримувана і допомагана всякими способами. Недовіра до преси викликала в 1872 р. доповнення „къ временнымъ правиламъ“ 1865 р., але те недовіра не досягало ні на існування великоруської преси, ні літератури. Вважаємо проте неправдоподібним, аби зломисність деяких українських письменників могла викликати переслідування в загалі цілої української літератури, переслідування, якого першими жертвами упадуть Морачевський, лояльний патріот і побожний перекладач Четвероєвангелія, а разом із Морачевським і священник Опатович, що не побачив виходу надрукованого вже ним другого видання „Оповідань із святаго писання“, видання, вже дозволеного св. Синодом. Очевидно правительство, що видало розпорядження 1863 року, руководилося іншими, важливішими мотивами: „горячечная“ діяльність українофілів, як її називають обвинуватці, діяльність, що сама по собі не була незаконною, могла — так думало очевидно правительство — довести до небажаних результатів, до духового відділення України від Великої Росії, а духове відокремлення могло би довести і до політичного розпаду. Ось правдоподібні мотиви рішучого виступу, що зробив кінець свободному розвитку української літератури. Сей виступ ґрунтувався в такім разі цілковито на припущеннях, яких вартість і переконуюча сила дуже згядна. Чому українська грамотність мала вести власне до роз'єднання, сього не вяснено. Література буває передовсім відбитком реальних стремлень тої суспільности, до якої вона належить, а українська суспільність тих часів, як се видно з самих трактатів проти українофільського напрямку, признаного плодом чужоплемінної інтриги, не стреміла до сепаратизму; вона жила одним спільним життям із цілою руською суспільністю взагалі, в ній являлися ті самі додатні і ті самі усміні стремління, які ділили суспільність і в великоруських центрах. Зрештою дальші події показали, що й пізнійше, по заснованню і зміцненню галицької народньої партії, Українці були далекі від сепаратистичних стремлень: коли такі стремління були би серед них, вони знайшли би собі вислів і на великоруській мові, користуванню якою не було Українцям заборонене. Великоруська мова могла

так само успішно, як і українська, служити оружем пропаганди в користь сепаратизму, коли Українці занялись би коли-будь серіозно думкою про заснування окремої держави. Ідея покорила би собі форму: пропаганда по великоруськи пішла би не менше успішно, як пропаганда по українськи. Виступ проти мови не здавив би думки, коли б вона дійсно назріла серед Українців. Ми маємо повну основу протиставити наведеному висше припущеню иньше: свобідний розвиток української літератури впливав би на братнє єднанє Полудневої Росії в усею иньшою. В українській літературі не було і не могло бути ніяких спеціальних інтересів, чужих великоруській літературі: обі літератури працювали би над спільними питаннями, що впливають із спільних державних і суспільних інтересів. А завдяки тому Україна переймала би ся що раз більше загально-руськими ідеями, загально-руськими стремліннями. Ми віримо в культурну силу нашої великоруської літератури: її вплив забезпечений навіть на заході серед великих культурних націй Європи. Невжеж можна припустити, щоб із нею не пішла рядом у дружнім гурті і в повній свідомості єдності інтересів молода українська література? Повисші мотиви не дозволяють нам признати обмеження 1863 р. результатом дозрілого обсудження і всесторонньої оцінки інтересів великоруської народности, племені, літератури і держави: ми, на жаль, мусимо назвати їх плодом сумного непорозуміння.

Та те непорозумінє принесло гіркі плоди. Ми бачили, як безпосередно по розпорядженю 1863 р. Українці переносять свою діяльність до Галичини. Ми бажаємо процвітання українській літературі, ми тішимо ся її успіхами, хоч би у Львові або навіть в Америці. Та з жалем переконуємо ся, що вона переймає ся що раз сильнійше ворожим відношенем до Росії. Воно поясняєть ся по части відорваністю її від російського ґрунту; українська загранична література — а від 1863 р. майже вже не можна говорити про свою російську літературу на українській мові — роздивлює російські події з чужоземної точки погляду, не вдумуючись у них, не вгубляючись у них так, як се можна тільки російським горожанам, що живуть у своїй вітчизні і вміють через те розрізняти, що треба конечно розрізняти, що вміють також прощати і надіяти ся. Та в значній часті ворожий настрій до Росії галицької української літератури залежав від тих самих репресивних заходів, які обмежили царину українського друкованого слова:

відібрати осьвіченим людям право писати рідною мовою, значить посягнути на те, що тим людям так само дороге, як дороге саме жите; посягнути на саме жите народа, бо в чім иньшій воно виявляє ся, як не в слові, носильнику думки, виявнику чутя, втіленю чоловічого духа? Держава, що не вміє забезпечити одного з найелементарнійших прав горожанина — права говорити друком у рідній мові, розбуджує в горожанині не повагу до себе, не любов, але безпритомний страх за істнованє. Сей страх зроджує незадоволенє і революційні стремління. Сей страх обернув багатьох українофілів із щирих синів Росії, „чуждыхъ какихъ бы то ни было политическихъ цѣлей“, на дорогу явного незадоволення. Одна з наших висших урядових інституцій прийшла в 1876 р. до переконаня, „что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ українофиловъ должна быть отнесена къ прикритому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи“. Сей висновок ослабляє ся значно здогадом, висловленим тогож 1876 року не меньше авторитетною інституцією про те, що „въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей українофильства не только сквозить смута, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому“; але все-ж не можна не признати, що сімдесяті роки дійсно прославили ся виступом Українців проти тих державних порядків, при яких їм доводило ся тратити право говорити друком у рідній мові. Чим же були викликані ті напади, як не репресивними заходами 1863 року, що віддали українську літературу на цілковиту самоволу цензури і місцевої адміністрації?

Заходи ті були тим небезпечнійші для державного ладу, що вони не були убрані в форму закона. Звідси роздратованє проти будім то самоволі місцевих властей, наріканє на державні порядки, що не забезпечують елементарної законности. Звідси також дружні зусиля Українців провести свої книжки навпаки і на перекір придирливій цензурі. І так у 1873—1875 роках їм удало ся вадрукувати до двадцяти книжок ріжного змісту.

Адміністраційне розпорядженє, аби полишити ся дійсним, не бути придавленим через жите, яке надто не знає про нього і не підготовлене до нього (бо лише закон є загально-обовязковою

і загально-відомою юридичною нормою) — таке розпоряджене треба поновляти від часу до часу і при тім у що раз острійших формах — відповідно до того, на скільки показало ся безсилим попереднє розпорядженє. Розпорядженє 1863 р. прийшло ся поновити в 1876 р., лиш у ще категоричнійшій і твердшій формі: не оголошений закон 18/30 мая уявляє першою своєю точкою цензуру проти ввозу „какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчїи“. Такий поступок признав усю галицьку українську літературу нелегальною; признано нелегальним навіть саме істнованє такої літератури — а се могло послужити тільки до більшого озлобленя робітників української літератури, приневолених недобровільно перенести свою діяльність у заграничну Русь. І в тій заграничній Русі писали ся по українськи не тільки політичні статї, зверненї проти Росїї: там розвивала ся політична література, присвячена своїм місцевим інтересам, там оброблювано нашу давню літературу й історїю, укладано букварі і граматики, хрестоматїї і словарі, видавано сьвяте Письмо, друквано в кінці невинні що до змісту вірші і пісні. І на все те в Росїї наложено заборону лише тому, що воно друкване по українськи.

Друга точка закона 18/30 мая 1876 р. в сути річи затверджує розпорядженє 1863 р., дозволяючи друквати по українськи тільки твори красної літератури: застереженє, яке дозволяє друквати історичні документи і памятки, дуже характерне, коли порівняти його з твердженнями деяких публіцистів про те, що українська мова видумана лише недавно, що вона є одним із плодів польської інтриги, яка стремить до роз'єднаня руської сїм'ї і руської народности. А тимчасом із точки а) другого параґрафу видно, що в історичні документи і памятки, писані по українськи. Так, укладачам проєкту закона 1876 р. було очевидне, що думка авторитетних публіцистів — і не самих публіцистів — про те, що хтось колись там видумав українську мову — не що инше, як плід неучтва або злобної видумки: українська мова має навіть свою історїю. Та разом із тим текст другого параґрафу сього закона виявляє нову і до того часу невідому точку погляду: із нього можна догадувати ся, що — по думці укладачів проєкту — зближеню української мови з великоруською стоїть на перешкодї видумана українофілами правопись. Укладачі проєкту запропонували заборонити нову правопись і зажадати, аби „въ произведенїяхъ

взяцной словесности не было допускаемо никакихъ отступленийъ отъ общепринятаго русскаго правописанія“. Через те перед нами взірець найординарнійшого змішання двох цілковито відмінних появ: мови і письма. Ніяка система правописи не може витиснути ніякого впливу на мову, що розвиваєть ся на цілковито незалежних від людської волі законах. Тимчасом накидуване мові неприродної їй правописи відбиваєть ся незвичайно фатально на книжковім обороті; така правопись спинює вихід книжки і придавлює через те далеко сильніше свободну думку, свободну творчість, ніж усякі цензурні обмеження. Ми далекі від думки приписувати укладачам закона 1876 р. жорстоке бажанє при помочи узаконеної ним правописи стримати розвиток навіть красної літератури української (бо стримувати „вредныя направленія“ в дотичних творах приписано правилом про те, „чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній взяцной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотреніи рукописей въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати“); через те ми приневолені думати, що ними руководила думка зблизити при помочи правописи українську мову з великоруською. Дивний погляд! Передовсім — що розуміти під жаданєм держати ся „общепринятаго русскаго правописанія?“ Коли розуміти жаданє закона 1876 р. так, що прим. українські слова: віра, дід, місто — мають явити ся в великоруській одежі: вѣра, дѣдъ, мѣсто, т. є. аби звук і передавано буквою ѣ, питаємо, хто заборонить Українцєви передати буквою ѣ звук і також приміром у словах: лід або ніс? — і він напише їх лѣдъ, нѣсъ. Чи виграє на тім справа зближення з великоруською мовою, де ті слова звучать лѣдъ, нѣсъ? Коли наслідком накиненої правописи Українєць має писати мыло з ы, а мило з и, де знайдесть ся коректор, той учений справлювач, що потрафить в українськїм звуці и розріжнити для кожного випадку два ріжні звуки, злиті в одно ледви чи ще не в дотатарську епоху? І про те змішанє и та ы будуть грїмко свідчити передовсім ті історичні українські документи, при яких друку закон вимагає „безусловно“ задержувати правопись орігіналів, не підправляючи її і в напрямі загально-принятої великоруської правописи. А коли розходить ся не про загально прийату правопись, але лише про загально прийаті букви в великоруській азбуці, то чому заборонено писати віра, ліс зам. вира, лисъ, коли і — великоруська буква (мірѣ), і чому український звук и, що не мягчить попереднього співзвука, приказано відлати через ы, а не и?

У всякім випадку українське письмо могло би зрівняти ся з великоруським зі зверхнього боку найшвидше, коли би задержано правопись Українця, Максимовича. Але кому потрібне таке зверхнє зближенє?

Третя точка роздивлюваного закона заборонює ріжні сценічні представлення і відчити на українській мові. З розпорядження 1863 р., надто з другої точки закона 18/30 мая 1876 р. можна було догадувати ся, що правительство мало намір вказати українській літературі приписані границі і через те вплинути на її розмежованє з великоруською літературою, т. є. що воно взяло на себе задачу, яку могло сповнити тільки свобідне, неспинюване супірництво обох руських літератур. Але третя точка сього закона доказує вже просто вороже відношенє навіть до української красної літератури, бо переслідує сценічні представлення творів, що дотикають тої літератури. Ще більше, дозволяючи видаванє українських драм, комедій, трагедій і забороняючи вивести їх на сцені, правительство обмежує також уживанє живої мови, що видно ще яснійше з заборони „чтеній на малороссійскомъ нарѣчїи“. В кінці та сама третя точка закона 1876 р. проганяє українську мову в такої царини, в якій, здасть ся, в ніякім випадку не можна заступити її великоруською мовою: заборона друкованя текстів до музичних нот на українській мові проганяє ту мову з романса і пісні і рівняєть ся забороні співати по українськи. Від 1876 р. в українській мові не можна ні співати, ні говорити публично, а друкованє творів красної літератури поставленє під остру цензуру.

Лише горяча любов до рідної України помогла українській осьвіченій суспільности перенести тяжкий і зовсім незаслужений удар.

В 1881 р., як ми бачили, зроблено кілька полекш у тих тяжких умовах, в які було поставленє українське слово: дозволено друк словарів і текстів до музичних нот. Полекші ті зроблено очевидно тільки в інтересах великоруської суспільности: позбавити її можливости знайомити ся з українською штукаю на сцені і в музичнім виконаню — признано несправедливим; позбавити великоруську науку знайомости з богатим складом української лексики — признано небажаним. До інтересів українського народа не звертала ся думка законодавця, не звертала ся до них до самих остатніх

днів, коли затверджена царем 21 січня с. р. постанова комітету міністрів поставила на чергу питання про відміну законів 1876 і 1881 р.

Знайомість із історією цензурних утисків українського друкованого слова переконує про те, що вони викликані не правильним поглядом на державні користи і потреби, але різними припадками і односторонньою оцінкою суспільних рухів шістдесятих і сімдесятих років.

Розглянене аргументів, піднесених у публіцистиці проти існування української літератури, проти її самостійного і свободного розвитку, а за її обмеженнями, привело до висновка, що ті аргументи сперті раз на одностороннім розуміню історії українського народу і його мови, друге на тенденційнім стремліню обмежити права української народности в хосен неправильно зрозумілих велико- і загально-руських інтересів.

Перестудіоване тексту правительствених розпоряджень 1863, 1876 і 1881 року вияснило нам ту шкоду для духового розвитку української народности і ту шкоду для російської держави, які були неминучим наслідком їх появи. Цензурна практика, оперта на тих розпорядженнях, доказала всю даремність зусиль, звернених на здавлене того, що видвижене дійсними, житєвими потребами людности.

І так знайомість із минувшиною питання, порушеного тепер, приневолює нас висловити ся за потребою відміни одобреного царем розпорядження 1863 р. і приказів 1876 і 1881 років.

Ся відміна представить ся нам іще більше невідкладною, ще більше конечною, коли полишимо минувшину і звернемо ся до теперішности, коли тільки подумаємо над культурними потребами українського населеня Полудневої Росії. На ті власне потреби вказав у своїм журналі в 28 і 31 грудня 1904 р. комітет міністрів; „продолжающееся примѣненіе наложеннаго запрета — читаємо в витягах із того журнала — значительно затрудняя распространеніе среди малорусскаго населенія полезныхъ свѣдѣній путемъ изданія книгъ на понятномъ для крестьянъ нарѣчій, препятствуетъ повышенію нынѣшняго низкаго культурнаго уровня крестьянъ малороссійскихъ губерній“.

Комісія має можливість потвердити кожде слово наведеної заяви комітету міністрів цілим рядом даних.

По перше — не підлягає сумнівови, що нинішній низький рівень культурного розвитку селян українських губерній повинен стати предметом найповажніших і невідкладних турбот Росії. Той низький рівень, доказаний поміченнями багатьох безпристрасних дослідників, звернув уже давно на себе увагу земств і сільсько-господарських комітетів українських губерній і багато їх входило перед правительством з просьбами допустити популярні видання на українській мові. Економічна рада чернігівського губерньського земства доказала в 1902 р. konieczність розширення брошур і інших видань із царини сільського господарства на місцевих народніх мовах. Те саме висловив і борзненський (чернігівської губернії) сільсько-господарський комітет. На konieczність популяризації практичних відомостей на українській мові вказував полтавський і новомосковський (катеринославської губернії) сільсько-господарський комітет. На вагу популяризації сільсько-господарських відомостей вказував у своїм рефераті ананіївському сільсько-господарському комітетови відомий автор брошур із сільського господарства на українській мові Чикаленко. Агрономічний з'їзд у Москві 1901 р. постановив просити дозволу видавати книжки і сільсько-господарську газету на українській мові. Кустарний з'їзд у Полтаві 1902 р. висловив ся за видаванем книжок і підручників для кустарів в українській мові. Сільсько-господарські товариства миргородського і полтавського повіту просили також дозволу видавати сільсько-господарські книжки в українській мові і т. д. Про konieczність відміни обмежень, установлених для української мови, як провіднички в народ у загалі знаня, підносили просьби земства: херсонське губерньське в 1880 р., чернігівське повітове в 1880 р., полтавське губерньське в 1904 р. і сільсько-господарські комітети: хотинський (бесарабської губернії), бердянський (таврицької губернії), хорольський і лохвицький (полтавської губернії) і багато інших. Комісія приводячи всі ті дані, розсіяні по різних друкованих жерелах, поміщує в додатках до отсього меморіялу отриману замітку С. Ф. Русової, де всумовано цілий ряд помічень у царині позашкільної народньої осьвіти.

По друге, зовсім справедливий відклик комітету міністрів до того, що закони 1876 і 1881 р. утрудняють ширене корисних відомостей між українською людністю на зрозумілій селянам мові. Комісія мала під рукою цілий ряд віродостойних даних, які свідчать про трудність розуміня великоруської книжної мови Україн-

цем. Деякі такі дані наведені і в згадуваних додатках. Належить особливо зазначити, що Українцями трудно розуміти великоруські книги, присвячені викладови навіть найелементарніших відомостей по причині різниці обох мов в означуваню предметів для буденного ужитку; слова: лошадь, меринъ, телѣга, одонье, омшенникъ, овинъ, рига, клѣть, подволока, полынья, глазъ, лобъ, затылокъ, туча, молнія, радуга, колодезь, прудъ, мельница, мельникъ, боровъ, кукушка, тряпка, изба, калитка, форточка, пѣтухъ, насѣдка, нашестъ і ин. незрозумілі або мало зрозумілі Українцями. Найвишмовнішим прикладом того бувають труднощі, зазначані навіть освіченими Українцями при знайомості з нашою книжною мовою; про ті труднощі говорить багато дослідників, починаючи від трицятих і сорокових років минулого століття. І не даром, очевидно, Українці звертали ся так радо і звертають ся до рідної мови для висловлення на письмі своїх думок і почувань.

Комісія має підставу думати, що ширене книжок між українською людністю на рідній для неї мові пішло би далеко швидше, як на великоруській. І на те є дуже численні докази; про те говорить сам факт успішного ширеня на Україні книжок, друкованих у Галичині, при чім таке ширене не задержуєть ся перед заборонами, що грозять горожанам, у яких знайдуть ся приміром твори Шевченка або Котляревського у львівських виданнях, дуже поважними неприємностями аж до відсиджуваня в тюрмі. Українські письменні селяни накидують ся ласо на все написане їх рідною мовою: за браком легальної літератури на українській мові, нелегальна ширить ся тим сильнійше і тим більше впливає на людність. Сей факт ілюстрований доволі в письмі бувшого справника Ш., поміщенім у 9 ч. „Громадянина“ за 1905 р.

Комісія має також підставу думати, що відміна заборони друкованого українського слова вплине не лише на зріст знаня в народніх верствах при помочи розширеня серед Українців науково-популярних видань, але й на загальне піднесенє культурного вигляду народа. Не можна не признати, що зневажливе відношенє до рідної мови потягає за собою негатиwне відношенє і до сім'ї і до родини, а се не може не відбивати ся і то як найшкідлиwйше на моральнім складі сільської людности України.

Нашому правительству не можуть бути очевидно чужі інтереси освіченої частини російської, а тим самим і української су-

спільности. Закони 1863, 1876 і 1881 р. дають деяке право на розвиток самої тільки красної літератури. Але красна література є тільки одним із способів виявлення духового життя освіченого чоловіка. Край продукує не самих літератів: він видає і мислителів і учених і публіцистів і суспільних діячів. Заборонювати тим людям те, що дозволене працівникам у царині красної літератури, заборонювати їм писати і друкувати по українськи — несправедливо. По надто се ще, як ми бачили, й неможливе: Українці друкують свої наукові праці, публіцистичні трактати, свої думки і розсліди у Львові, Відні, Чернівцях. Ми бажали би, аби українська література в цілім своїм складі лишила ся російською. Ми вважали би корисним звернути сили й здібности талановитих Українців у користь країни, що їх виховала. Великоруську народність, сильну не лише самою численністю, не лякає істнованє польської, німецької, латишської, вірменської, грузинської, жидівської, татарської літератури у границях Росії. Чого-ж лякати ся української? Поляки, Німці, Вірмени мають крім того свої особні національні інтереси: вони не змішали ся з великоруським народом, культурні і віроісповідні різниці між ними і великоруською людністю дуже значні. Але Українці цілою сукупністю своєї діяльности в користь російської держави і російського суспільства являють ся вірними і випробуваними синами руського народа: вони пишуть разом із нами у великоруських газетах і журналах, читають разом із нами лекції, видають наукові підручники, беруть участь у громадських зібраннях і говорять також разом із нами по великоруськи. Чи-ж вони переменять свій руський напрям, коли їм позволять говорити й писати на рідній українській мові?

Обмежуючі заборони 1863, 1876 і 1881 р. пригнітають творчі здібности освічених Українців: користувати ся нерідною, незвичкою з дитинства, не виссаною з матірнім молоком мовою для втілення творчої думки і фантазії можна лише при особливім дивістичнім таланті. Тяжкий стан українського письменника малює нам письмо д. Леонтовича, прислане ним Д. Л. Мордовцеву і передане д. Мордовцевом комісії.

Показуєть ся отже, що в таких ненормальних умовах духового і розумового життя живе в Росії народність, що числила в січні 1897 р. до 23 мільонів 700 тисяч душ!

Через те комісія рішаєть ся з повним переконанєм на закінченє свого реферата повторити отсі слова Ю. Ф. Самаріна, ви-

повіджені ним 1850 р.: „Пусть же украинскій народъ сохраняетъ свой языкъ, свои обычаи, свои пѣсни, свои преданія; пусть въ братскомъ общеніи и рука объ руку съ великорусскимъ племенемъ развиваетъ оны на поприщѣ науки и искусства, для которыхъ такъ щедро надѣлила его природа, свою духовную самобытность во всей природной оригинальности ея стремленій; пусть учрежденія, для него созданныя, приспособляются болѣе и болѣе къ мѣстнымъ его потребностямъ“.

Переклав *В. Гнатюк.*
